

Rupmaša lihkadeapmi – duddjoma ja vásáhusa estehtalaš mearkkašupmi

GUNVOR GUTTORM

Sámi allaskuvla

Duddjon lea doaibma mas duojár geavaha iežas máhtuid maid lea oahppan, vásáhusaid bokte, duddjodettiin ja go lea hávjána geavahit duoji. Go geahččat mo duodji lea áddejuvvon sámiid gaskkas, de doaimmat ja dagut hábmejit muhtun muddui dan mo oaidnit duoji estehtalaš beliid. Dán artihkkalis digaštalan mo dagut, vásáhusat ja lihkastagat váikkuhit duddjoma estetihkkii. Sámeielas leat doahpagat maid vuodul sáhtá áddet dan maid omd. *vuogas, cieggat varrii ja gamus dovdan* sáhttet mearkkašit. Go duojis lea sáhka, de dat lea oassin olbmuid eallimis, iige sirrejuvvon eret das. Muittu, ja čiekŋalis muitu duddjomis, leat rupmašis, ja mii duddjot buoridan dihtii dávviriid ja oážžut maid buorre dili. Olmmožin mii lihkadit mánggaláŋan vásáhusaid siskkobealde, sihke jurdagiin ja rumašlaš sirdimis. Dakkár beliid oaidná maiddái duoji oktavuođas.

Artihkkalis geahčan mo mii duddjodettiin geavahat rupmaša, ja mo dat váikkuha olles duojárrii. Geahčan álggus duddjoma árgabeaivvi dilis, ja dasto mo das sáhtášii hukset áddejumi sámi ja duoji estetihkas, ja mo dát heive eará eamiálbmotestetihkkaságastallami idda. Geavahan duddjonovdamearkkaid maid ieš lean ja eará duojárat leat vásihan. Dasto iskan pragmahtalaš ja rumašestehtalaš lahkonanvugiin mo dahku ja rumašlaš lihkadeami váikkuha duddjomii ja olbmui.

Fáddásánit: duddjon, duojár, vásáhus, pragmatisma, somaestetihkka, lihkadeapmi

1. Láidehus

«Duojár duddjo dárbbu dihtii» lea dadjanvuohki maid lean dávjá gullan. Duddjondárbu rievddada. Muhtun čuođi jagi dassái duddjojedje olbmot dárbašiid nu ahte birgejedje meahcis ja ruovttuin. Dál ain olbmot duddjojit dárbašiid, muhto meinnet dárbašiin lea rievdan. Go duojis lea sáhka, de dat lea oassin olbmuid eallimis, iige sirrejuvvon eret das, justa dan sivas go lea oassin eallimis. Go mii oaidnit muhtun dávvira mii lea dahkkon man nu várás, de soaitit liikostit dasa justa danne go lea anolaš, muhto seammás sáhttit čáppášit dan. Čuoččuhan ahte duddjon lea álo addán ilu ja buorre dovddu duojárrii, go lea lihkostuvvan dahje hutkan juoidá ođđa. Duddjon lea gáibidan dahkama, ja dahkama duohen lea olmmoš, duojár. *Duddjon*-doaba iešalddis jo muitala ahte das lea dahku, ja duojárra haga ii leat dahku, ja dat muitala maid ahte das lea proseassa. Duojár geavaha buot iežas návccaid duddjodettiin: son jurddaša, áicá, čáppáša, geahččá

ja dárku, mihtida, gohpá, guvrá, lokte, iská, dovdá, nappo olles rupmašiin bargá. Váikko eat duddjo seamma mihttomeriin go ovdal, de dattege leat muhtun dábit, árvvut ja lihkasteamat seamma mihtilmasat go ovdal, main eat sirre nu sakka dan mii lea beaivválaš ja mii ges erenoamáš dáhpháhusas.

Estetihkkadigaštallamis leat sierralágan skuvllat dahje suorggit mo dan áddet, ja mo dan geavahit. Estetihkkajurdda mas deattuhuvvo návddašeapmi almmá makkárge eará vuordámušaid, ja mas ii galgga leat čanastat anolašvuhtii, lea ožžon nana saji dan rájes go Kant čanai estetihka lagabuidda filosofija. Beroštupmi lea gaskal geahčči ja autonoma buktaga dahje dáiddabihtá, mii boktá geahčči. Dákkár jurddašeapmi lea eurohpalaš dáiddasuorggis sirren gaskal beaivválaš doaimma ja dakkár doaimma mii luvvejuvvo eallimis. Dát geahččanvuohki ii leat álo heiven eamiálbmoga vuohká áddet sin kultuvrralaš ovdanbuktimiid. Mañimuš 30–40 jagi lea dattege dát estetihkkaoaidnu lihkadišgoahtán, ja ođđa geahččanvuogit leat ihtán. Dán artihkkalis geahčan lagabuidda prag máhtalaš estetihka ja somaestetihka, mii lea okta suorgi mii lea luvven eret kantalaš estetihkkajurdagis. Geahčan maiddái mo sámegielat doahpagat govvejit beliid, maid oainnán leat oassin sápmelaš árgabeaivválaš oainnus čábbodahkii ja maid sáhtta čatnat prag máhtalaš ja somaestetihkkii.

1.1 Ulbmil ja čuolbma

Artihkkalis guorahalan dagu, duddjoma ja rumašlaš lihkadeami, ja mo daid beliid lokte estetihka áddejupmái. Ulbmil artihkkaliin lea lahkoniit estetihka go lea divaštallamin duddjoma, lihkadeami ja vásáhusaid bokte. Čuolbma lea dat, makkár mearkkašupmi lea dagus, dahje duddjomis, duojára guovdu. Mo váikkuha lihkadeapmi ja dahkan dasa mo áddet duddjoma ja duoji čáppášeami?

1.2 Lahkonanvuohki

Huksen artihkkala nu ahte álggos geahčan mo *estetihkka*-doaba oppalaččat lea luvvejuvvon árgabeaivvi doaimmain. Vihkkedattan *čáppatvuohhta*- ja *estetihkka*-doahpajiid geavaheami, ja mo dát guokte doahpaga čatnasit sámi ja duddjoma vuolggasajiide. Dasto geahčan prag máhtalaš estetihka ja somaestetihka, ja mo dan sáhtta čatnat duodjái.

Dán artihkkalis in geahččal jearrat ja vástidit gávdnogo sierra sámi estetihkka. Lean baicce válljen vuogi mas geahčan muhtun estehtalaš čilgenvugiid

ja árvoštalan dan duoji ektui. Sámegielat doahpagiin leat čanastagat estehtalaš práksisii dahje vásáhussii maid oainnán sámi vuolggasadjin – ja beroštahttin. Lean válljen lahkonit fáttá dainna lágiin ahte geahčan eará sámegielat čilgehusaid dasa mo oaidnit sámi estetihka, nugo Harald Gaski (2017: 179–191) máttasámegielat evttohusa, *dåajmijes vukie* -doahpaga. Dasto guorahalan mo pragamáhtalaš ja somaestetihka geahččanguovllus sáhtta divastallat duodjedoaimea. Ákkastalan pragamáhtalaš ja somaestetihka lahkonanvuogis leat bealit maiguin maid duodjeestetihka sáhtta digaštallat, go dan lahkonanluondu lea váldit vuhtii sierra kultuvrralaš konteavsttaid.

Iežan doavtterbarggu čadahettiin jearahallen logi duojára, sihke nisson-olbmuid ja almmáiolbmuid (Guttorm 2001). Daid geavahan ávkin go fikkan áddet vásáhusa. Duojárat namuhit iežaset vásáhusa leat áicin go lagas birrasis duddjojit, ja go leat oasálaččat duddjomis. Sii maddái deattuhit mánnávuoda oahpu, duoji árvvus atnima, dehálaš vásáhussan mii lea čuvvon go ieža leat duddjogohtán. Go válljejedje duddjogohtit, de namuhit ahte sii dan dahke go duddjon lei lagamus vuohki sidjiide dáiddalaččat ovdanbuktit (Guttorm 2001: 143–148). Geavahan maid eará jearahallamiid maid lean čadahán duojáriiguin. Ovdamearkkat, maid geavahan čállošis, leat dulkomat das mo duojárat ja dáiddárat geavahit rumašlaš lihkademiid ja mo daid sáhtta áddet oassin duodjeestetihkas.

Iežan persovnnalaš vásáhusat duddjomis leat lahkonanvuogis oassin. Go válddán ovdan iežan vásáhusaid ja áicamiid, ja dan mo munne čuohcá persovnnalaččat duddjonproseassa, de jáhkán ahte muhtun eará duojárat vásihit ja dovdet sullasaččaid. Go geahččá duojára, ja dasa lassin sápmelačča vásáhusaid geahččanguovllus duoji estetihka, de ferte jearrat mii lea duojára geahččanguovlu ja mii lea duodjevásáhusa geahččanguovlu. Dasa leat seamma ollu vástádusat go leat duojárat ja sii geat leat vásihan duoji. Muhto mun dás geahččalan árvádaddat ja evttohit mo sáhtášii lahkonit ja nu searvat dán dehálaš divastallamii. Vaikko duodji lea leamaš sihke dutkanfáddán ja fágan akademalaš servodagas, de lea ain unnán čállon fáttás, ja erenoamážit sámegillii. Sámegiella lea nappo diehtogáldun ja lahkonanvuohkin muhtun beliide duddjoma estetihkas.

1.3 Sámegiella ja vásáhus

Mu ángiruššan ii leat geahččalit čilget ollásit duoji estetihka, muhto dan oasi duodjeestetihkas mas dahkan lea guovddášis.

Sámegielas lea doaba *čáppatvuohta*, ja leago de dasto doahpagiin *estetihkka* ja *čáppatvuohta* seamma mearkkašupmi? Muhtumat sirrejit dán guovtti doahpaga gaskka dainna jurdagiin ahte *čáppatvuohta* duodai lea čadnon dasa man *čáppat* muhtun dávvir lea, ja *estetihkka* fas dasa, go mii áiccuid ja dovdduid bokte leat máilmmis. Go UiT Norgga árkatalaš universitehta Sámi Art Research Project (SARP) almmuhii iežas loahpalaš buktaga, mii lea sihke čájáhus ja girji, de leat geavahan *čáppatvuohta*-doahpaga go problematiserejit mo dutkan ja dáiddalaš práksis gávnnadit ja gulahallet (Hansen 2014: 6–8). Dán dulkon nu ahte sii oidnet *čáppatvuohta*-doahpaga dássálagaid *estetihkka*-doahpagiin. Mun oainnán ahte lea vejolaš geavahit *čáppatvuođa* bálddalagaid *estetihkain*, muhto dattege dán artihkkalis geavahan *estetihkka*-doahpaga, go sámegielas leat eará doahpagat mat govvejit beliid duodjedoaimmain, nugo omd. doaba *vuogas* ja máttasámegiela doaba *dáajmijes vukie*, mat maiddá sáhttet gokčat *estetihkka*-doahpaga jurda-giid, seamma láhkai go *čáppatvuohta*.

Maja Dunfjeld čállá iežas doavtterbarggus ahte duodjefágas ii leat leamaš diedalaš árbi, ja son oaidná ahte su bargun mealgadii lei ráhkadit doahpagiid maid sámii servodat ii leat geavahan ovdal (Dunfjeld 2006: 8). Dáinna son oaivvilda ahte duoddjon lea mealgadii sániid haga. Mun ádden su dás nu ahte olbmot leat dahkan, eige leat čilgen sánálaččat bargguid, ja su bargun lea leamaš bidjat doahpagiid ja jurdagiid dáidda daguide ja hámiide. Dasa guorrasan, muhto dasa lassin oaivvildan ahte go olbmot leat gulahallan giela bokte, de leat ovdánahtán doahpagiid mat de addet sisdoalu vásáhusaid duoddjomis ja duodjepráksis, ja mii sáhttit daid geavahit vuodđun go čilget duoji iešgudet beliid duoji vuolgasajis ja sámii vásáhusain. Oppalaš eamiálbmotdutkanis lea giella loktejuvvon lahkonanvuohkin, ja eamiálbmogiid doahpagat geavahuvvojit čilget fenomenaid eamiálbmogiid vásáhusain. Greymorning (2019: 22) čállá vuohkkasit ahte giella manná dobbelii go dan ahte lea gullelašvuođa symbolan muhtun álbmogii: giella addá meinnega dasa mo ádde eallima.

2. Estetihkka mas vuolggasadji lea pragmatisma ja *soma*

Pragmáhtalaš ja somaestehtalaš lahkoneamit deattuhit hábmema ja árgabeaiddoaimmaid sierra vásáhusaid estetihkkadigaštallamis, mii maiddá buorre-mealgadii lea duoddjomis, ja nu lea pragmáhtalaš ja somaestetihka vuodđu

beroštahtti duddjoma estetiikka. Pragmáhtalaš ja somaestetihkka leat geavahuvon oppalaš hábmemis ja dáidagis molssaevttolaš vuohkin geahččat estetiikka.

Pragmatismmas leat dahku, práksis ja vásáhus, ja dagu váikkuhus guovddážiis. Pragmáhtalaš estetiikka geahččala čatnat oktii praktihkalaš doaimma ja estetiikka. Dahku lea dehálaš min dovddiideapmái, dahje dasa mo mii fihttet mo áššit leat (Snævarr 2008: 175). Pragmatisma lea mánggabealat filosofija, ja Richard Shusterman, gean geavahan váldogáldun dás, oaidná ahte kultuvrrain leat iežaset máilmmigovat dahje áddejumi, ja gielladuhkoraddamat, árvvut ja jáhkut, mat de vulget olbmuid vásáhusain eallimis (Shusterman 2012: 166).

Dahku lea eallimis ja olbmot leat oasálaččat eallimis ja sosiálalaš birrasis, ja dat hásttuha ja addá duojárii dahje dáiddárii fámuidda ollašuttit iežas barggu, ja nu son fidne estehtalaš vásáhusa. Dieno oainnán ahte pragmatisma ja pragmáhtalaš estetiikka sohpet duodjái, mas dájvja deattuhuvvojit sihke doaimma, meinnet ja čáppatvuohta. Álgoálbmotčállit ja -ovdanbuktit dájvja oidnet estetiikka álgoálbmogiid kultuvrralaš ovdanbuktimiin mánggabealálažžan ja oassin eallimis (McCulloch 1999: 23; Bernstein & McMaster 2004: 37–53; Emerson 2010: 17–25). David Garneau (2018: 22) oaivvilda ahte olmmoš, gii iežas identifisere álgoálbmotduojárin dahje -dáiddárin, maiddá searvá álgoálbmotdáiddamáilbmái ja -ságastallamiidda. Son joatká ahte teorijja álgoálbmotdáidagis lea beroštahtti, jus dat lea ávkkálaš álgoálbmotoktavuođa, dasto duojáriidda ja báikegottiide (ibid.). Dát oaidnu heive dasa mii Shustermana ulbmil lea – oažžut mánggalágan ovdanbuktinvugiid ja vásáhusaid oidnosii estehtalaš ságastallamii.

Shusterman oaidná ahte filosofija lea mealgadii čuvvon eurohpalaš árbevieru, ja pragmáhtalaš filosofija váldá eanet vuoddu amerihkálaš mánggakultuvrrat vásáhusain, mii de maiddá geahččá eará guovlluid eallinviesodaga. Shustermana lahknanvuohki lea beroštahtti go dat váldá vuoddu árgabeaidoaimmain, ja su lahknanvuohki rahpá vejolašvuoda geahččat dan mas ii leat universála áddejumi, muhto mas lea báikkálaš ja persovnnalaš vásáhus.

2.1 Pragmáhtalaš estetiikka

Pragmáhtalaš estetiikka hásttuha praktihkalaš ja estehtalaš beliid. Ulbmil pragmáhtalaš estetiikka lea maid veahkehit olbmuid eallit buoret eallima (Snævarr 2008: 175).

Shusterman lea ovdánahttan iežas pragmáhtalaš estetiikka go oinnii ahte lea dárbu loktet ja geahččat kultuvrralaš ovdanbuktimiid mat eai sirre dábálaš eallima

doaimmaid dain doaimmain mat čábbudahttet eallima. Su lahknanvuohki boahhtá ávkin duodjeestetihka lahkoneapmái. Dan rájes, go Shusterman geavahišgodii *pragmáhtalaš estetihkka*-doahpaga, lea ollu dáhpháuvvan dáiddasuorggis. Suorgi lea oaidnigoahtán ja geavahišgoahtán ovdanbuktimis beliid mat mannet dobbelii «návddašeami almmá makkárga eará ulbmila». Shusterman čilge ahte estetihkka su áddejumi mielde čuovvu golbma skuvlla: analyhtalaš, kontinentála ja pragmáhtalaš estetihka.

Dás namuhan analyhtalaš ja pragmáhtalaš estetihka. Analyhtalaš lea dat mii lea vuolgán jo Kanta áiggis go galgá geahččat dáidaga almmá meinnega ja ulbmila haga – dáidaga autonomiija. Shusterman cuiggoda analyhtalaš estetihka, go oaiivvilda ahte analyhtalaš filosofain leat «objektiivvalaš gáttut», go geahččalit oaidnit dáviriid objeaktan main eai leat čanastagat masa ge earái go leat dávvirin. Dasto son oaiivvilda, ahte *dáidda*-doaba badjánii sierra áigodagas ja servodagas. Dasa lassin son oaidná ahte analyhtalaš estetihkka ii galggašii geavahit aivve áiggi analyseret, muhto maidái rievdadit min estehtalaš duohtavuoda (Snævarr 2008: 179–180). Guorrasan dan jurdagii mii guoská duddjoma estetihka, go lea váttis dalle garvit makkár mearkkašupmi lea dagus ja vásáhusas. Pragmáhtalaš estetihkka hásttuha ja gomiha vuostálasvuoda mii lea gaskal estetihka ja praktihkalašvuoda dahje doaimma ja dagu. Go pragmatisma lea čadnon eallimii, dat váldá olles rupmaša dan vásáhussii (Shusterman 2004: 14–15). Máhcan dasa eanet muhtun duodjeovdamearkkain.

2.2 Somaestetihkka

Shusterman oaidná somaestetihka oassin pragmáhtalaš estetihkas, muhto dalle son oaidná mo rumašlihkadeapmi lea oassin estetihkas. *Soma* lea greikkalaš sátni ja mearkkaša rupmaša. Shusterman (2012: 4) oaiivvilda ahte somaestetihkas lea didolašvuolta hábmejuvvon juohke kultuvrras. Nuppádassii somaestetihkka galgá buoridit kultuvrralaččat hábmejuvvon somáhtalaš práksisiid ja ahte olmmoš diehtá ahte lea bargamin dan guvlui. Ja loahpas velá somaestetihkka lea somáhtalaš hárjehallan dan sadjái go filosofalaš diskursa, nappo pragmáhtalaš vásáhus. Shusterman oaidná ahte dáidda geaidá min rumašlaš dovdduid bokte, muhto oaiivvilda ahte dattege lea estetihkkafilosofija vuhtiiváldán rupmaša dehálaš oasi estehtalaš návddašeamis (Shusterman 2012: 1). Giehtabargodutkamis (dár. *håndverksvitenskap*) ii leat amas loktet lihkadeami leat oassi diehtohuksemis. Høgseth (2007: 107) vuohkkasit čilge ahte go giehtabargi (dár. *håndverker*) bargá

njuolga ávdnasiin, de ferte gulahallat ávdnasiin, ja oaidnit ávdnasa dego oassin iežas rupmašis. Giehtabargi lea ovdalaš ávnnastemiiguin čohkken dieđuid nu ahte go oaidná ávdnasa, ja go dainna bargagoahdá, de leat dieđut čohkkejuvvon rupmašii (ibid.). Dán de oainnán leat dan maid sáhtta gohčodit sániiguin *gamus dovdan*. Oainnán ahte dan mo Høgseth dás govve giehtabargi rumašlaš vásáhusa sáhtta maid duodjái čatnat. Høgseth geavaha fenomenologalaš lahknanvuogi ja geahččala abstraheret lihkadeami rumašosiid lihkadanvuohkái, mii lea iešalddis beroštahtti ja sulastahtta Shustermana pragmahtalaš jurddašemi. Høgseth čilgehus dattege sierrana Shustermanas go Høgseth deattuha, makkár vásáhus lea giehtabargis ja mo son dan čohkke diehtun, ja Shusterman ges oaidná mo vásáhusat váikkuhit olbmui.

Shusterman oaivvilda ahte vásáhus lea dehálaš ja oaidná, ahte vásáhus lea eanet go diehtu, ja go son hállá estehtalaš buorideamis, de oaivvilda ahte go mii vásihat, de dat galgá maiddá buoridit min veadjima ja nu addá eallinmeinnega. Somaestetihkka, nugo Shusterman gohčoda rumašlaš estetihka, deattuha las-sin vásáhusa, rumašlaš beali. Son oaidná ahte somaestetihkka sirdá estehtalaš vásáhusa ja ságastallama metadásis fysalaš (rumašlaš) estehtalaš vásáhussii.

3. Vásáhus, áican ja dovdduid bokte duddjon

Dáiddár ja duojár Lars Pirak čállá ahte go bargá giedaiguin, de leat buot áiccut doaimmas, go vásiha bargoilu, dovda duhtavašvuoda; dat lea meditašuvdnabottoš mii addá fámuidd eallit viidásabbot buot ođđa áiggi vejolašvuodaiguin (Pirak 1966: 75). Pirak ii soaitte makkárge estehtalaš teorijai iežas jurdagiid goallastan, muhto su govahallamis vuhtto bures ahte lea áiccuid ja dovdduid vásáhus maid bokte iđiha dávvira máilbmái, das lea nugo pragmahtalaš ja somaestetihkas vuoddu. Pirak gullá daidda duojáriidda geat ilmmuhišgohte iežaset sániiguin maid duddjon sidjiide mearkkašii. Son lokte duddjonmáhtuid lassin dan ahte duddjon galgá addit ilu ja buresveadjima.

Duddjomis ii leat leamaš čielga rádjá gaskal dan mii duddjo dihto doaimma dihtii ja dan ahte seammás oaidnit seamma duojis maid estehtalaš beliid, nugo dás ovdalaš namuhuvon Lars Pirak čállá. Ovdalaš áiggi sámeduojit leat dasto dávjá seaguhus gaskal anolaš dávvira ja dávvira mas lea iežas estehtalaš árvu. Ovdamearkka dihtii bivttasteamis duojár duddjo, vuogasmahtta, ja go geargá, čáppáša duoji go nu bures gárvvoha su geasa lea oamastan duoji.

3.1 *Dåajmijes vuekie ja vuogas*

Oktavuolta gaskal árgabeaivvi ja dan mii herve ja čábbudahtta árgabeaivvi dávviriid ja daguid bokte leat dovdomearkan das mo sámii estetiikka govvejuvvo (gč. ee. Gaski 2017: 179–191). Nu ii sirrejuvvo gaskal čáppatvuota ja doaimma, mii lea vuodđun pragmatlaš estetiikka. Harald Gaski lea evttohan máttasámegiela doahpaga *dåajmijes vuekie* go lea sáhka sámii estetiikka (Gaski 2017: 187–191). Gaski evttoha ahte *dåajmijes vuekie* loktejuvvo teorehtalaš doaban sámii estetiikkadigaštallamis ja das de sáhtta váldit vuolggasaji sámii áddejupmái. *Dåajmijes vuekie* čatná oktii árbevieru ja innovašuvnna go lea vuodđudeamen kritihkalaš lahkoniid ja analysaid (Gaski 2017: 189). Doaba addá vejolašvuota Gaski mielas juksat boahhtevaš evalueremiid ja teorehtalaš duodjeestehkalaš digastallamiid (ibid.). Guorrasan Gaski jurdagii ahte go geahččá sámii estetiikka ja jus áigu geahččat dan sámii- ja eamiálbmotgeahčastagas, de ferte geahččat veaháš viidasat oktavuotas. Mu mielas lea beroštahtti ja miellagiddevaš geavahit *dåajmijes vuekie* oktan lahkoniid, ja das maiddái leat bealit mat nannejit juohkebeaivválaš doaimmaid. Gaski doahpaga sáhtta geavahit pragmatlaš estetiikka siskko-bealde. Davvísámegiela doaba *vuogas* lea nubbi doaba mii lea beroštahtti go lea árvvoštallamin duoji. *Vuogas* sáhtta muitalit ahte juoga (duodji) lea vuogas čalbmái, dahje dat sáhtta muitalit láhttema birra (omd. olbmot sáhttet romit dahje čábbát láhttet) ja dalle sáhtta geavahit doahpaga maid negašuvdnan – ahte ii leat vuogas – ja sáhtta govahallat duoji anus. Ovdamearkka dihtii sáhtta gákti leat vuogas badjelis: geavaheaddji dovda ahte sáhtta dainna lihkadit, bargat, ii leat gallji iige baski jna. Go gákti lea vuogas badjelis go lea bargguid siste, de dat lea meroštallan maid doaimma. Dasto sáhtta leat vuogas čalbmái, geavaheaddji lea hámalaš dainna. Eallilan duojár Elle Máret Eira dajai jagi 1994 ná:

[...] go mun oaččun gárvvisin omd. gápmagiid ja oainnán hápmi lea vuogas ja lean duhtavaš go oainnán daid maŋŋil anus. (Utsi 1994: 49.)

Eira čuovvu su duoji maŋŋáge go lea luoitan iežas giedaid gaskkas duoji, ja guhkida iežas buori vásáhusa duddjomis ja duojis. Dás son geavaha *vuogas*-sáni go lea sáhka hámis, ja de čatná vuogasvuota atnui. Mo mii dasto áddet *vuogas*-doahpaga vuolga das man oktavuotas geavahat dan; earet eará dat sáhtta leat oassin *dåajmijes vuekies*. Atnu lea dat maid olmmoš dárbbasa beaivválaččat, ja nugo Shusterman de lokte pragmatismma, de dahket olbmot dan danne go dárbbasit juoida birget eallimis, muhto dan sii dahket iežaset vásáhusaid ja árvvuid mielde.

3.2 Somaestetihkka duojis

Nu sáhtta nappo oaidnit sullasašvuodaid pragmatlaš estetikka ja *dåajmijes vukie* gaska, muhto somaestetihkka spiehkasta das, go dat sakka deattuha rumašlaš vásáhusa.

Áillohaš, Nils-Aslak Valkeapää, lea vuohkkasit govven dan mas váldá vuhtii rumašlaš ja kultuvrralaš vásáhusa:

Sámiie lei olles *eallin* dáidda.

Biktasat. Mot gárvodii. Makkár fárida.

Mainnalágiin lihkađii. Mot dolastalai. Got anii boahkána. Mot geđii gávtti. Mot jugai gáfe. Mot máhtii duddjot.

Máhtii maidđái činahit, herveđ. Man čábbát buolvvastalai.

Olles eallin lei dáidda.

(Valkeapää 1998: 10.)

Áillohaš govve mu mielas mo olbmo lihkađepmi váikkuha sutnje olmmožin, ja mo dat fas váikkuha čábbodatoidnui. Son govvida árgabeaivválaš lihkađagaid ja eallindáhpáhusaid. Go son čállá ahte olles eallin lea dáidda, de lea hui lahka dan maid oainnán das mo Shusterman geahččá pragmatismma ja somaestetihkka. Valkeapää jurdagat dás govvejit čieggan dábiid, ja dan de sáhtta buohtastahttit dainna mo Shusterman čilge rumašmuittu dahje deahkkemuittu. Álgooahppan ja oahpahallan soaita leat mekánalaš, muhto go lea hárdánan, de olmmoš dahká dan almmá jurddašeami haga (Shusterman 2012: 99). Dása máhcan mañnelis. Nils Oskal govve maid mo bahčči lihkađa áldduid bažedettiin ja mo náhi lea oassin dán lihkađeamis ja nu lea náhi rupmašii čadnon (Oskal 2014: 84).

3.3 Somaestetihkka oavssit

Shusterman juohká somaestetihkka golmma vuodđooaksái, mat leat analyhtalaš somaestetihkka, pragmatlaš somaestetihkka ja praktihkalaš somaestetihkka (Shusterman 1999; 2000b). Dás geahčan mo dán golbma oavssi sáhtta dulkot go geahččá duddjoma.

Vuosttas oaksi, analyhtalaš somaestetihkka, lea teorehtalaš áddejupmi min vásáhusain (Shusterman 2000b: 141). Dán sáhtta oaidnit fenomenologiiin. Dát lea de teorehtalaš lahkoneapmi dasa mo áddet mii dáhpáhuvá, go váldit atnui

rupmaša diehtohuksemii. Teorehtalaš oaksi sisttisdoallá ontologalaš ja epistemologalaš beliid rupmašis, ja sosiologalaš ja sosiopolitihkalaš beliid (ibid. 142). Fenomenologii ja erenoamážit Merleau-Ponty iežas fenomenologiijas leat meroštallan rupmaša oassin das mo olmmoš lea eallimis (Merleau-Ponty 1994). Shusterman oaidnáge ahte analyhtalaš somaestetihka oaksái gulláge earet eará fenomenologii. Fenomenologiijas deattuhuvvo justa ahte máilbmi oidno danne go mii dan vásihat iežamet rupmašiin, nugo maiddái earet eará Høgseth čilge, go govahallá giehtabargi reaidokássa (Høgseth 2007).

Go lea sáhka sosiopolitihkalaš beliin, de váldá Shusterman ovdan mo iešguđet rumašlaš láhttemat sáhttet boahtit ovdan ealihit fápmostruktuvraid. Dan sáhtta áddet nu ahte go lea sáhka olbmos dahje joavkkus geas dahje mas lea fápmu, de leat huksejuvvon njuolggadusat ja láhttenvuogit mat dorjot fámu. Sosiopolitihkalaš beliid dulkošin dás omd. go dáiddár Máret Anne Sara čájeha jagi 2018 Stuorradikkis olles rupmašiin maid son oaivvilda stáhta oainnus bággonjuovvanstrategiijain mat leat garrasit čuohtan erenoamážit nuorra badjeolbmuid. Go Sara lea stuorradiggefeaskáriin, de lea sus gákti badjelis, ja son ii čieget ahte lea moaris. Coggat gávtti ja dainna lihkadit lea, nugo mun oainnán, rumašlaš, dan dihtii go gáktegeavaheapmi gáibida vásiheami, hárvánit coggat dan, lihkadit dainna, seamma láhkai go buot lágan biktasat. Gáktegeavaheapmái leat maid čadnon eará bealit, nugo dovdat dan anu ja historjjá, ja gárvodandáiddut.

Go Sara geavaha Stuorradikkis gávtti, de lea coggan jorggugávtti muitalit Stuorradikki politihkkáriidda ahte son ná čájeha vuostehágu eiseválddiid dahkui bággehit badjeolbmuid njuovvat beali ealus. Máret Anne Sara oaivvilda ahte dál lea áigi Norgga stáhtas heahpanit. Mánge jagi lea son fuomášuhtán, ahte lea boastut bágget badjeolbmuid geahpedit ealuideaset, go stáhta seammás váldá bihtás bihttái eatnamiid maid boazoealáhus dárbbasivččii. Son molle vuogi mo eiseválddit (ja fápmu) vurdet ahte olbmot láhttejit go singuin gulahallet. Dasa lassin son iežas gárvodemiin molle maid fápmovugiid, go dábálaččat ii cokka jorggubiktasiid go gávnna eiseválddiiguin. Dán vuogi sáhtta čatnat Shustermana analyhtalaš ja sosiopolitihkalaš somaestetihkkii. Dáiddár Máret Anne Sara dáiddalaš fáttat leat lahka čadnon árgabeaivái ja sápmelaččaid birgemii, ja lea akšuvdna beaivválaš birgemii. *Vuogas*-doaba sáhtta govvet sihke dan ahte juoidá lea vuogas čalbmái ja dan mo láhtten lea vuogas. Go Elle Máret Eira dadjá ahte geahččá man vuogas čalbmái gárvves duodji lea, de soaitá leat fas vuogas oaidnit ahte Máret Anne Sara molle fámu vuordámušaid mo gárvodit go singuin gávnna.

Nubbi oaksi Shustermana somaestetihkas lea prag máhtalaš somaestetihkka. Dás lea beroštupmi gávdnat vugiid mo buoridit dagu ja buohtastahttit daguid nu ahte sáhttá šaddat buoret (Shusterman 2000b: 142). Dát oaksi manná dobbelii go bisánit analysii, mas duodaštusaid vuodul árvvoštallá: dat evttoha vugiid mat sáhttet buoridit lihkadeami, ja mas de lea rumaš oassin. Ja dalle son čujuha dasa maid de vásiha. Shusterman sirre gaskal siskkáldas (eng. *experiential*) ja olgguldas (eng. *representational*) rumašlaš vásiheami (ibid.). Olgguldas vásiheapmi lea mo rupmaša geavaha. Siskkáldas vásiheapmi lea dat mii dáhpáhuvvá silolaččat, go birge ja lea ovdánahtán iežas bargovuogi, ja oážžu «birgendovddu» ja boahtá de vaikko meditatiivvalaš dillái barggadetiin, nugo Pirak čálii (Pirak 1966: 75). Elle Máret Eira vuosttažettiin deattuha ahte duddjodettiin háliida buoridit duoji, ja go lea de lihkostuvvan, de oaidná dan dálkkasin (Utsi 1994: 49). Son goarru atnudoji, ja dasa geavaha iežas hárvánan giedaid (olgguldas vásiheapmi) ja go lea geargan ja oaidná bohtosa, dovda ahte dahká sutnje buori oaidnit maid lea ollašuttán iežas duddjomiin (siskkáldas vásiheapmi). Buorre veadjin lea maiddái oassi prag máhtalaš somaestetihkas. «Katarina», mu doavtterdutkosis, čilge ahte go son duddjo, de son veadjá buorebut (Guttorm 2001: 146). «Ristiinná» fas logai ahte sutnje lea duodji eallingeaidnu ja son duddjo birgema dihtii muhto ii fal ealáhussan, muhto go máhttá duddjot, de lea boahhte áigái dorvu (ibid. 46–47). Go geahčči oaidná duoji, dáiddalaš bargguid, de son eahccá dasa, ja dalle ge lea juoga nu láhkai lihkastahtán geahčči. Go lea sáhka somaestetihkas, de leat sihke fysalaš rumaš ja miella ovttas.

Goalmmát oaksi lea praktihkalaš somaestetihkka. Dalle Shusterman oaivvilda ahte gáibida das dušše dagu (Shusterman 2000b: 143). Dás oaivvilduvvo ahte dat buorida lihkadeami ja nu buorida de duddjoma. Duodjepráksis lea ollu deaddu das ahte hálddašit ávnnasteami ja duodje proseassa, ja go dan hálddaša, de šaddá duddjon álkit.

Nugo dás ádden Shustermana, de son oaivvilda ahte dan sadjái go dušše áicat muhtun lihkadeami, de vásiha olmmoš dan ja das fuomáša juoidá, čájehit rupmaša bokte iežas jurddašeami, dahje nugo son čállá, jurddašeddi (filosofa) eallá iežas jurdagiid (Shusterman 2012: 5). Danne oainnánge ahte go duddjo, de leat sihke jurdda ja fysalaš rumaš fárus ja fuomášeamen.

3.4 Duddjondárbu, rumašlaš muitu ja sielu dálkkas: digaštallan

Geavahan čuovvovaččat iežan muitalusa go lean ávnnasteamen ovdamearkan das mo duddjon álgá jo ávnnastemiin ja mo rumaš lihkada ovttas birrasiin. Sáhtašii lohkat ahte lea juohkebeaivválaš dahku, mas buot áiccuid válddán atnui.

Lea gidđadálvi, davvin Sámis leat ain dálvemearkkat, valjis muohta, idjabuollašat, muhto leat maid gidđamearkkat, jogat leat luoitigoahtán, beaivváš bures ligge. Lea cuoŋu. Dákkár áiggis lea vuogas ohcat báhkiiid, go sáhtttá čuoigat vuovddiin. Guovllus gos dán gidđadálvvi lean, leat vuovddit sihke johka- ja jávregáttiin, ja eana lea šattolaš ja lea dakkár guovlu gos sokiin leat báhkit ja vissirat. Vaikko lea muohta, de lean oaidnán geasset guovllu šattolašvuoda.

Gárvodan ja čuoigalan meahccái árra idida ovdal go beaivváš ligge menddo sakka. Olgun lea jaska, iežan jienaid dušše gulan. Dovddan ahte sáhtán sirdit nuppi juolggi ovddas guvlui ja fas nuppi, gulan mo muohta gávnna sabetvuoduin ja iskkan čalgango gokkoge. Čuoiggan gulul vitnjut vilttiin, bisánan ja dárkkun sokiid, muhtumiin gavžán vai buorebut oainnán, nuppe vuoro guvrán vai oainnán vulos, muhtumiin hálle olgeš- ja gurutguvlui, čalbmi čuovvu muora ruohttasit gitta gierragii, čuoiggan birra stuorebuš sokiid. De fuomášán dan maid lean ohcamin, báhki, manan lagabuidda, makkár dat lea, leatgo oaržžut das, makkár lea beassi, leagoson vissirbáhki? Giedat iskagohtet báhki. Árvvoštalan galggango diktít báhki stuorrut eanet, ja gávnna ahte baicce bijan muitui báikki nuppi jahkái. Joatkkán ja čuoiggan johkagáddái gos maid lea soahkevuovdi, gulan ja oainnán ahte johka lea rahpasan. Jorgalan, muhto vilppastan oktii velá johkagáddái, ja de áicán báhki soagis mii lea aiddo johkagáttis. Makkár lihkku go fuomášán dan! Báhkki báitá, ja oalgguha mu lagabuidda, ja go boadán lagabuidda, dárkkun báhki, iskkan giedaiguin. Vaikko in leat velá váldán eret beassi, de árvvoštalan ahte lean gávdnan buoŋis báhki. Illudan ja návddašan bottoža. Geahčan ja árvvoštalan mo galggašin njeaidit báhki, nu ahte leat mánga vejolašvuoda go dikšugoadán ávdnasa, boahťago nađđa das, orru vuohkkaseamos bajábeale vai vuolábeale báhki nađasdoarvvi sahát? Go lean sahan báhki, vihkken salas man lossat dat lea, leago vejolaš sahát eret oasi nu ahte geahppu ja šaddá álkit fievrridit.

Dán muitalusas lea juohkebeaivválaš doaibma maid ollu duojárat vásihit go leat ávnnasteamen. Dán oainnán pragmatismán. Dáhpáhusa sáhtá oaidnit mángga dásis, olmmoš gii lea vuolgán ávnnastit, ja soaitá ieš ávnnasteami mángii dahkan, nu ahte son gamus diehtá gos galgá ohcat. Gamudovdan sáhtá leat čilgemeahttun dovdu, muhto dán oktavuodas lea ovdalaš vásáhus mii dahká ahte diehtá gos galgá ohcat, sáhtá oaidnit ahte lea cieggan muitui. Dákkár muitu lea álggos vuolgán mekánalaš hárbhallamin, nugo maiddá Shusterman oaidná beliid pragmatistalaš doaimmain, ja mas leat dihtomielalaš lihkaeamit. Dađistaga go giehta hárbjána, de cieggá dat giehtagežiide ja millii. Mo duojár dás lihkada ja dádjada báikái, de muitá rumaš mo galgá lihkadit vai áicá. Dás leat bealit mat muitalit ahte olles rumaš, buot áiccuiguin, lea ávnnasohcamis, maiddá illu ja lihkestuvvandovu, go gávdná báhki, maid sáhtá sihke pragmatistalaš estetihkkan ja somaestetihkkan oaidnit.

3.5 Rupmaša muitu

Buot lihkaštat maid mii sáhttit dahkat almmá jurddašemi haga, ja vásáhusat mat darvánit muitui, cigget varrii, leat rumašluvván muitu (eng. *embodied memory*) (Shusterman 2012: 91). Dán ádden nu ahte go duojár gohpá, de ferte álggos dárkilit jurddašit mo galgá bargat, muhto mađi eanet hárbjána, dađi lášmadat šad dá giehta ja lihkaeami, ja loahpas giehta muitá mo reaidduid geavaha ja gohpá. De lea dat deahkemuitu mii de veahkeha ahte sáhtá de vuoinastit (jurda) bargadettiin ja návddašit proseassa, ja nu sáhtá ovdánahttit iežas, ja nu dat loahpas cieggá varrii. Go de nuppes fas galgá juoidá duddjot, oaidná ávdnasa, de sáhtá gamus dovdat ahte lihkestuvvágo vai ii.

Lean viežžan báhki maid nu čáppášin dalle gidđadálvvi, lean gohpagohtán, ja gohpan giedain go lea ain varas báhkki. Gohpanruovdi lea reaidu, muhto dál lea mu giedas gitta ja gieda hálddus ja oassin rupmašis. Vaikko gieda ja ávdnasa gaskkas lea gohpanruovdi reaidun, de čuovvu giehta bures ávdnasa. Doalan stargasit gohpanruovdi, duvdán nuppe vuoro vuollegieda gardnjila rádjai olggos guvlui, nuppe vuoro bonjan čielggi gilgut nu ahte buorebut bástán lihkadit muora mielde. Anán čalmmis gohpanruovdi, ja ávdnasa, iskkan guđe guvlui muora sijat mannet dahje goas boahtá vuostemuorra. Suorbma-geažit isket assodaga hábmedettiin. Čalbmi mihtida, veardádallá. Jurdda lea dás ja dan barggus maid lean bargamin, go ferten dárkut ávdnasa, váruhit

ahte doalan reaiddu amas gobastit menddo sakka, dahje ribahit nájdat gieda. Hábmén maid olggobealde, ja dalle oainnán man ollu sáhtán gohpat ja man ollu galgá vuollat olggobeale.

Vásáhus ovddeš duddjomis váikkuha hápmái, giehta ja čalbmi muitet dan, rumaš muitá maiddá lihkestemiid.

Lihkadeapmi duddjodettiin buorida dagu ja dovddu. Lihkadeapmi ii leat dušše lihkadeami dihtii, muhto das lea viidát mearkkašupmi, dahje nugo Shusterman lohka, olgguldas váikkuhus (eng. *representational*), dan botta go lihkada, ja lea čiekŋalis áican, maid Shusterman fas gohčoda siskkáldas váikkuhussan (eng. *experiential*), ja mii de galgá váikkuhit buori birgema (gč. Shusterman 2000b: 142). Go mii oahppat duddjonvuogi dárkilit hárbjehusaid bokte, dassá go deahkit muitet lihkadusaid, de addit duojár ii siskkáldas ilu. Eallilan duojár Elle Máret Eira dadjá ná:

Munnje lea varrii cieggan ahte galgá eallit jahkodagaid mielde ja bargguid plánet dađi mielde go lea lunddolaš, sihke ávdnasiid háhkat, ja fas duddjot dalle go lea dárbu. (Utsi 1994: 49.)

Go duojár ávnnasta, goarru gápmagiid, herve niibbiid, de geavaha olles rupmaša. Go fearku, doallá áksu sierra vuogi mielde amas áksu njalppihit eret giedas ja vai váldá muttágit muoras. Giehta dasa hárbjána, ja deahkit giedas muitet, giehta lea seamma lihkasteamii dahkan mángii, ja nu de fidnen rumašlaš muittu (Shusterman 2012: 91). Sáhtta lohkat ahte lea cieggan millii. Lea erohus das mo bealgi ja čuvdi gávnnadit áimmiin go duojár goarru omd. nuvttohiid, ja go omd. lea dietnumin silkeliinni, ja lea erohus mo geavaha suorbmagežiid go herve murrii ja čoarvái. Mo olmmoš lihkaštahtá dehkiid suorbmagežiin, ja mo lášmmodahtta eanet ja eanet lihkadeami dihtomielalaččat, duhtadahtta duojára silolaččat go hálddaša lihkadeami ja dovda siskkáldasat lihkostuvvama. Dán sáhtta áddet praktihkalaš somaestetihkkan ja danin mo rumaš muitá.

Dat mii lea millii ja varrii cieggan, lea mu oainnu mielde dan maid Shusterman gohčoda deahkkemuitun (Shusterman 2012: 91). Go Elle Máret Eira vuohkkasit govve ahte sutnje «lea varrii cieggan ahte galgá eallit jahkodagaid mielde ja bargguid plánet dađi mielde» (Utsi 1994: 48–49), de son geavaha dadjanvuogi *varrii cieggan*. Doaba *cieggat* geavahuvvo mángga oktavuođas: hádja sáhtta cieggan seinniide, ja sáhtta váttis oazžut eret, dahje duolva sáhtta cieggan ja sáhtta váttis

dan bassat eret. Go varrii cieggá, de sáhhtá dan áddet ahte lea sáhka muittus, vásáhusas, mii báhcá nu garrasit millii, ahte bissu rupmašis, ja varra lea okta oassi rupmašis mii ealiha olbmo.

Laila Susanna Kuhmunen lea su duodjemasterbarggus geahččan mo bággojohtimat leat váikkuhan sutnje ja su bearrašii (Kuhmunen 2019). Su fáddá lea mo sutnje lea eallit Johkamohkis ja Sirges čearus, gosa su máttut, geat bohtet Gárasavvona guovllus, gárte bákkus johtit. Sirgesis leat julevsápmelaččat eami-orrut. Sutnje leat Sirges eatnamat su ruovttuguovlu, mas leat su muittut, ja nu cieggan millii ja varrii, muhto oaidná ahte su máttuid boahtin lea maiddá buktán čuolmmaid julev- ja davvisápmelaččaid gaskii. Mun ádden su masterbarggu nu ahte son dálkkoda háviid maid son lea rumašlaččat guoddán, váikko ieš ii leat persovnnalaččat vásihan njuolgut bággojohtima – háviid maid su váhnemat ja máttarváhnemat leat guoddán.

Min dovddut leat čadnon rupmašii, ja go fuomášuhtá ja berošta das, de lea vejolaš dahkat juoidá diliin, dihtomielalaččat. Dihtomielalašvuoda sáhhtá nu okta-geardánit čilget ahte olmmoš sáhhtá iežas dábiid geahččat ja fuomášit. Dábit, sihke buorit ja heajut dábit, sáhhtet cieggan midjiide, ja eat oppa fuomáš ge daid, muhto go bidjat daidda fuomášumi, de leat dihtomielalaččat, ja sáhhtit rumašlaččat buoridit iežamet veadjima (gč. Shusterman 2000a: 268–269). Kuhmunenis lea iežas masterbarggus filbma, mas iežas rupmašiin čájeha mo son davvisápmelažžan, geas eai leat čanastagat julevsápmelaš gákteárbevirrui, coggá julevsámegávtti. Sus lea dás iešalddis duodji, gákti mii lea oinnolaš, mii ovddasta mángga láhkai julevsámi identitehta, duddjonmálle ja kultuvrralaš dieđuid. Nuppe bealis lea fas Kuhmunena gárvodeapmi maiddá oinnolaš, ja go son lihkada gárvodettiin, bárgida vuovttaid, de su giedaid, julggiid, olles rupmaša lihkadeapmi heiveha su gárvodeapmái, ja gákti šaddá dego liigeliiki. Leat smávva lihkadeamit main son háhká alcces vásáhusa das mo gárvodit julevsámi norpmaid mielde, gudnejahttin dihtii daid. Loahpas, go lea gárvodan, dárku, ja de dat čuohcá sutnje silolaččat. Go mun geahčan dán filmma, de oainnán mo su lihkadeapmi čuohcá sutnje siskkáldasat, danne go duogábealde gárvodeami lea ohcan buorideami olbmuid bággojohtima unohas dovduide mat leat čuvvon buolvvaid čađa.

Sihke Laila Susanna Kuhmunen, Máret Anne Sara ja eará duojárat geaid namuhan dás, vižžet vásáhusaid beaivválaš eallimis, ja dat vásáhusat leat cieggan sakka rupmašii, ja maid de geavahit duddjomis ja mat addet ođđa vásáhusaid. Goappašagaid dáiddalaš láhttemiid sáhhtá oaidnit sosiopolitihkalaš beallin somestetihkas. Soai čujuheaba njuolggadusaide maid eiseválddit leat ráhkadan, ja mat

leat háddjen sápmelaččaid. Seamma eiseválddit leat de beassan hálddašit sápmelaččaid iežaset miela mielde. Sudnos leat goabbatlágan vuogit čájehit iežaska oainnuid. Laila Susanna Kuhmunen rupmašiin čájeha buoridanproseassa nu ahte olbmot vedjet buorebut, Máret Anne Sara manná fápmobáikái ja iežas rupmašiin molle norpmaid mo galgá láhttet go boahtá fámu feaskáriidda.

4. Loahpaheapmi

Jus galgá leat miige oaiviliid ahte geahččat sierra beliid sápmelaš duodjeestetihkas, de lea buorre vuolggasadji iskat vásáhusaid mat leat duddjonpráksisis. Mun ádden ovdal čujuhuvvon Garneau nu ahte go galgat áddet iežamet álgoálbmotduojárin dahje -dáiddárin, de lea vahát jus gáidá dieđuin mat leat rupmašis, eatnamis ja báikki kultuvrras (Garneau 2018: 22). Lean ovttá oaivilis ahte vásáhus mii lea rupmaša bokte, lea diehtu maid sáhttit geavahit duddjomis ja mainna sáhttit áddet duddjoma, ja erenoamážit go leat ođđa duoji buvttadeamen. Go lea vásihan muhtun guovllu, de lea olmmoš leamaš doppe sihke fysalaččat ja mielain, ja nu lea cieggan muitui vásáhus. Go lea gullan ja áican kultuvrra ja ieš leamaš oassin das, de lea maid cieggan millii vásáhus. Sihke prag máhtalaš ja somaestetihkalaš vuolggasadji čáhkkeha saji dákkár vásáhusaide.

Duoji estetihka sáhtta geahččat mánnga láhkai. Kanta jurddašepmi, ahte dáidaga vuodus lea návddašepmi almmá makkárga eará vuordámušaid, lea leamaš guhkit áiggi vuodđoáddejupmi estetihkkii ja dáiddaáddejupmái. Diekkár oaidnu lea miellidibuktán ahte lea gaska gaskal beaivválaš doaimmaid ja návddašemi mii lea ollásit luvvejuvvon makkárga eará vuordámušain go geahčči vásiheapmi muhtun govain, bácciin. Duddjomis lea leamaš ja lea ain buorredealgadii eará vuolggasadji. Sámegielat *vuogas*-doahpaga sisdoallu muitala ahte muhtun duodji lea vuogas čalbmái, dahje sáhtta leat vuogas anus, dahje lea maid vuogas vuohki go omd. gárvoda dihto vuogi mielde. Go guorahallá beliid, mat leat sihke anoláččat ja vuohkkasat dahje čábbát, de ii sirre gaskal dan maid návddaša ja dan mii muđui doaibmá. *Dåajmijes vukie*, mii lea máttasámegielat doaba, man Harald Gaski lea lokten doaban mainna sáhtašii analyhtalaččat geahččat duodjeestetihka, gokčá maid daid beliid. Dát analyhtalaš reaidu čáhká fas pragmatismii, mii lea de eanet divastallan duoji birra, iige vásáhus.

Prag máhtalaš estetihkka, mas de lea práksis guovddážiis, lea mu oainnu mielde lahknonanvuohki mii hásttuha vuostebeliid mat Kanta estetihka vuoiŋas leat

leamaš, ja mii mu oainnu mielde maid doarju duoji vuolggasaji. Nugo dulkon pragmáhtalaš estetiikka, de dat lea jurdda ahte dagut ja vásáhusat galget lahkaniit ja buoridit práksisa, iige leat nu ollu jearaldat das leago duodji dahje dávvir anolaš, muhto mo dat váikkuha olbmuid vásáhussii.

Somaestetihkka deattuha velá sakka eanet persovnnalaš vásiheami, ja dás lean deattuhan buresveadjima. Mii lea dehálaš somaestetihkas, lea ahte go geavahat rupmaša duddjodettiin de lea sihke boađus ahte lihkadeapmi buoriduvvo (duddjonergonomiija) ja ahte galgá veadjit buorebut. Dát čuvvot min ja cigget muitui, millii ja varrii. Sámegielat dadjanvuohki *cieggat varrii*, maid namuhan kapihttalis 3.5, lea ovdamearka sámi oktavuodas mo hállá čiekŋalis muittus. Čiekŋalis muitu lea dat mo rumaš gitta dehkiid rájes muitá.

Somaestetihkas lea jurdda ahte olmmoš ovdána ja veadjá bures. Jearahallamiin, maida čujuhan artihkkalis, leat duojárat namuhan ahte duddjon iešalddis addá sidjiide liigeárvvu mii dahká sidjiide buori olmmožin. Iešge vásihan dán dovddu, maid sáhtta geahččat pragmáhtalaš somaestetihkkan, ja go das ráhkadan árvvoštallama, de lean ges lávken analyhtalaš somaestetihka lahkoneapmái.

Gáldut

- Bernstein, Bruce & McMaster, Gerald 2004: *First American Art: The Charles and Valerie Diker Collection of American Indian Art*. Seattle & London: University of Washington Press.
- Dunfjeld, Maja 2006: *Tjaalehtjimmie: Form og innhold i sørsamisk ornamentikk*. Snåsa: Saemien Sijte.
- Emerson, Gloria J. 2010: Art as healing, Art as struggle. – Cynthia Chavez Lamar & Sherry Farrell Racette & Lara Evans (doaimm.), *Art in Our Lives: Native Women Artists in Dialogue*. Santa Fe: School for Advanced Research Press. 17–26.
- Garneau, David 2018: Can I get a witness? Indigenous art criticism. – Katya García-Antón (doaimm.), *Sovereign Words: Indigenous Art, Curation and Criticism*. Amsterdam: Office for Contemporary Art Norway & Valiz. 15–31.
- Gaski, Harald 2017: Indigenous aesthetics: Add context to context. – Svein Aamold & Elin Haugdal & Ulla Angkjær Jørgensen (doaimm.), *Sámi Arts and Aesthetics: Contemporary Perspectives*. Aarhus: Aarhus University Press. 179–193.
- Greymorning, Neyooxet 2019: Examining a political reality of language and culture. – Neyooxet Greymorning (doaimm.), *Being Indigenous: Perspectives on Activism, Culture, Language and Identity*. New York: Routledge. 13–27.
- Guttorm, Gunvor 2001: *Duoji bálgát – en studie i duodji: Kunsthåndverk som visuell erfaring hos et urfolk*. Avhandling til dr. art. -graden. Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Hansen, Hanna Horsberg 2014: Beauty and truth. Dialogues between Sami and art historical research. – Hanna Horsberg Hansen & Irene Snarby & Leif Magne Tangen & Tone Tingvoll (doaimm.), *Beauty and Truth. Čáppatvuohhta ja duohtavuohhta. Dialogues between Sami art and art historical research*. Tromsø: Orkana Akademisk. 1–5.
- Høgseth, Harald Bentz 2007: "Håndverkerens redskapskasse". *En undersøkelse av kunnskapsutøvelse i lys av arkeologisk bygningstømmer fra 1000-tallet*. Doktoravhandling for graden doctor artium. Trondheim: NTNU, Institutt for arkeologi og religionsvitenskap.
- Kuhmunen, Laila Susanna 2019: *Hur kan två bli en? Duodji som ett sätt att sammanfläta samiska grupper i Jokkmokk*. Duoji masterbargu. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.

- McCulloch, Susan 1999: *Contemporary Aboriginal Art: A Guide to the Rebirth of an Ancient Culture*. Crows Nest: Allen & Unwin.
- Merleau-Ponty, Maurice 1994: *Kroppens fenomenologi*. Oslo: Pax Forlag.
- Oskal, Nils 2014: The character of the milk bowl as a separate world, and the world as a multitudinous totality of references. – Marit Anne Hauan (doaimm.), *Sámi Stories: Art and Identity of an Arctic People*. Tromsø: Orkana Akademisk. 78–89.
- Pirak, Lars 1966: Samesløjðaren – en kulturbärare. – *Sociala Meddelanden* 1966 (5–6): 74–81.
- Shusterman, Richard 1999: Somaesthetics: A disciplinary proposal. – *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* 57 (3): 299–313. <<https://fau.edu/artsandletters/humanitieschair/pdf/somaesthetics-a-disciplinary-proposal.pdf>> (31.8.2020).
- Shusterman, Richard 2000a: *Pragmatist Aesthetics: Living Beauty, Rethinking Art*. Second Edition. Oxford: Rowman & Littlefield.
- Shusterman, Richard 2000b: *Performing Live: Aesthetic Alternatives for the Ends of Art*. Ithaca & London: Cornell University Press.
- Shusterman, Richard 2004: *The Range of Pragmatism and the Limits of Philosophy*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Shusterman, Richard 2012: *Thinking through the Body: Essays in Somaesthetics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Snævarr, Stefán 2008: *Kunstfilosofi: En kritisk innføring*. Oslo: Fagbokforlaget.
- Utsi, John Erling 1994: *Giedaiguin váimmus. Sámi kultur- ja duodječájáhus. From Hearts to Hands. Sami Culture and Art Exhibition*. Lillehammer: LOOC.
- Valkeapää, Nils-Aslak (doaimm.) 1998: *Elle Hánsa, Keviselie*. – Hans Ragnar Mathisen. Guovdageaidnu: DAT. 10–35.

The moving body – the aesthetic significance of *duodji* and experience

Duodji is a task where the craftsperson uses the knowledge that s/he has acquired as well as experiences from prior work on and use of *duodji*. Considering how *duodji* is understood among the Sami people, these activities will to some extent shape their understanding of aesthetics. In this article I discuss how *duddjon* activities, experiences, and movements affect our understanding of aesthetics in *duodji*. In the Sami language, there are terms that convey an understanding of what this means through concepts like *vuogas* (pleasant), and the expressions *cieggat varrii* (enter into the veins) and *gamus dovdan* (instinctive feeling). When we talk about *duodji*, it is part of people's everyday life, not a separate activity. Deep memory resides in the body, and we make *duodji* to improve our possessions and our way of life. As human beings, we move through a multitude of experiences, both in mind and body. This is also true for *duodji*.

In the article I elaborate how we use our body while creating *duodji*, and how this experience affects the craftsperson. Firstly, I look at *duddjon* (the act of creation) in an everyday context, and then I address the aesthetic understanding one can find within *duodji*, and how this in turn can be understood in a wider indigenous context. I present examples from my own and others' experiences of *duddjon* practices. By using a pragmatic and somatic aesthetic approach, I discuss how the creative process and the movements of the body affect both the *duddjon* and the *duojár* (the creator of *duodji*).

Keywords: *duddjon*, *duojár*, experience, pragmatism, somatic aesthetics, movement

GUNVOR GUTTORM

Sámi University of Applied Sciences

gunvorg@samas.no